

Poetinės kalbos paslaptys

Dainius RAZAUSKAS

VALENTAS, Skirmantas.

Kalbos stigos poezijoje: (prō)nōmen.

Šiauliai: VšĮ Šiaulių universiteto leidykla, 2012, 296 p.

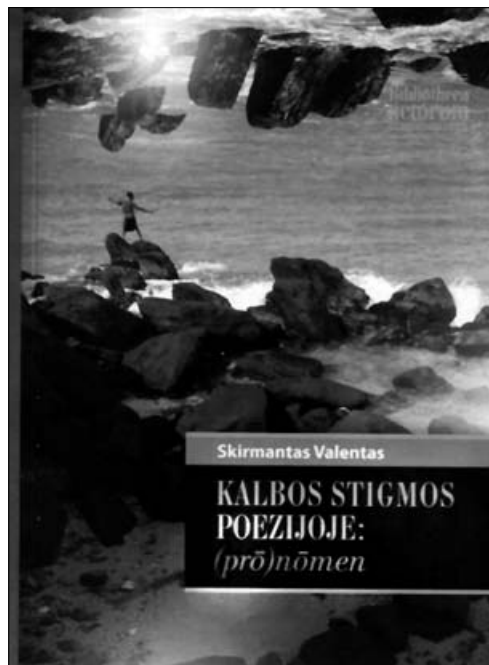
[ISSN 1822-7287, ISBN 978-609-430-159-9]

Prieš kurį laiką, bene 2012 m. pabaigoje ar 2013 pradžioje, pasirodė labai įdomų reiškinį tyrinėjančio Šiaulių universiteto profesoriaus Skirmanto Valeño trečioji knyga. Pirmoji buvo *Lingvistinis pasaulis poezijoje* (Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas 1997), antroji – *Mė(lynojo)nulio lingvistika (Vlado Braziūno ir Sigit Gedos poezijoje)* (Vilnius: Baltos lankos, 2007). Pastarąją man jau yra tekę LK skaitytojams pristatyti.¹

Tasai S. Valento tyrinėjamas reiškinys buitiniame lygmenyje gali būti įvardytas labai paprastai – „žaidimas žodžiais“. T.y. neetimologinis, ne bendra kilme, bet sąskambiu paremtas žodžių gretinimas ir negramatinis, ne daryba, o vėlgi sąskambiais paremtas jų skaidymas į dalis ir visoks „savavališkas“ tų dalių rikiavimas, šitaip išgaujant kuo įvairiausias netikėtas ar tyčia menamas sąsajas.

Tačiau buitinis lygmuo, kuriame šis reiškinys pasmašina bendravimą, gimdo anekdotus bei pajvairina laikraščių antraštes, – anaip tol ne vienintelė jo gyvavimo erdvė. Pirminė jo apsisireiškimo vieta – senoji religinė poezija (pradedant senovės indų „Rigveda“, „Nirukta“ ir baigiant ankstyvųjų viduramžių airių poetikos traktatais), ir čia lengvabūdiškas sąvokos „žaidimas“ prieskonis jau visai nebetinka. Senieji religiniai tekstai smelkte persmelkti būtent šitokio santykio su kalba, jis sudaro tiesiog būtiną jų pamatą, be kurio jie liautųsi buvę pakylėti religiniai tekstai. Šiuo atžvilgiu kalbamasis reiškinys užtat pagrįstai įvardijamas daug pagarbiau – „poetinė lingvistika“, „mitinė poetinė lingvistika“ ar net „filosofinė lingvistika“ (ypač turint omeny tokio pobūdžio Platono veiklą Graikijoje ir panašaus laikotarpio upanišadų mąstytojų Indijoje). O pati šio reiškinio persmelkta kalba, pabrėžiant skirtumą nuo buitinės, vadinama „poetine kalba“.

Žinoma, anais laikais nė lingvistikos mokslo griežtąja prasme nebuvo, tad bet koks mąstymas apie kalbą tegalėjo

būti, mūsų akimis, „poetinis“. Kaip ir pastarųjų šimtmečių tautosakoje užtinkamas kai kurių žodžių, ypač vietovardžių, aiškinimas, taip pat kai kurių mąstytojų – įvairaus lygio, bet ne kalbotyros mokslu grįsti – samprotavimai apie žodžius kalbininkų iš aukšto vadinami „liaudies etimologija“ (suprask, „neišmanėlių, nemokšų“).

Betgi ne vien mokslinių žinių stoka tokį santykį su kalba lemia. Ir iki šiol jis, be minėto buitinio „žaidimo žodžiais“, tolydžio atgyja tiek filosofų traktatuose, tiek ypač gyvas išlieka poezijoje – neginčijamame savo drausinyje, neįveikiamoje savo tvirtovėje.

„Gera žinoma mintis, kad poezijos kalba galėtų būti tam tikras nukrypimas nuo kalbos taisyklių ar netgi sąmoningas jų pažeidimas. Į poezijos kalbą palengva imta žiūrėti kaip į visateisį ir viską apimantį kalbos funkcionavimą, o ne kaip į kalbos funkcionavimo išimtį“ (p. 12). O juk „poezija fonetiniu požiūriu panašius žodžius gali paversti sinonimais“ (p. 14), t.y. sugretinti juos ir reikšmės požiūriu, taigi – formos panašumą laikyti turinio panašumo prielaida ir tuo savaip pateisinti visokiausius, kalbotyros požiūriu atsitiktinius, sąskambius.

Šiuolaikinėje lietuvių etnologinėje ir ypač „etnosofinėje“ žostyje toks santykis su kalba pernelyg reikšmingas ir opus, kad nebūtų svarbu rasti jam deramą vietą tarp pretenzijų į „aukštesnę tiesą“ ir žeminimo „diletantizmu“.

1. RAZAUSKAS, Dainius. Mė(lynas)nulis ir dangaus kiaulių paslaptis (recenzija knygai: S. Valentas. Mė(lynojo)nulio lingvistika Vlado Braziūno ir Sigit Gedos poezijoje. Vilnius: Baltos lankos, 2007). Iš: *Liaudies kultūra*, 2008, Nr. 6, p. 58–60.

Pristatomoji Skirmanto Valento knyga tęsia ir gilina šio reiškinio tyrimus, visų pirma šiuolaikinėje lietuvių poezijoje, nors pakeliui primena bei trumpai aptaria ir kai kuriuos jo istorijos atvejus.

Knygoje būtent šio reiškinio atžvilgiu aptariamos keturių šiuolaikinių lietuvių poetų eilėraščiai: Vlado Braziūno, Sigitos Gedos, Aido Marčėno ir Sigitos Parulskio. Nereikia susidaryti klaidingo įspūdžio, kad čia kritikas literatūrologas eilinįsyk aiškina poeziją! Ji tik pasitelkiama giliai, archajiškam poetinės lingvistikos reiškiniui išryškinti.

Knygą sudaro keturios stambios dalys, suskirstytos į smulkesnius skyrius bei poskyrius. Pirmojoje dalyje, „Lingvistinės ir poetinės morfemos link“, nuskaitoma dalyko esmė: žodžio dalis, morfema, gali būti ne tik gramatinė, bet ir poetinė. Antrojoje, pavadintoje „Kristalai“, nagrinėjami du konkretūs poetinės lingvistikos atvejai – fonetinis žodžių *Liet-uva* ir *led-as* šaknų, o podraug ir pačių sąvokų, suartėjimas ir (perėjus „ledo“ ir „akmens“ semantinių sąsajų tiltu) gelminės daiktavardžių *akmuo*, *atmintis* bei įvardžio *aš* sąsajos. Trečioji dalis skirta būtent įvardžių poetinei semantikai ir pavadinta – „Įvardis“ (lotyniškai *prōnōmen*; knygos pavadinime, priešdėlį atskyrus skliaustais, lieka *nōmen* „vardas“, plg. lie. *į-vardis*, esmiškai *in-wardis*). Galiausiai ketvirtojoje dalyje, „Antroponimas poezijoje: *Gediminas* ir jo aplinka“, autorius grįžta prie savo pamėgtos ir vienos iš „stipriųjų“ temų – senųjų dvikamienių asmenvardžių kaip mikroteksto (ypač žr. p. 157–161–164, 174–180), tik šįsyk susitelkdamas ne į to mikroteksto archajinį turinį, o į jo transformacijas šiuolaikinėje lietuvių poezijoje.

Iš knygoje aptariamų sugretinimų man didžiausią įspūdį paliko vienas – gal kad pats jau seniai jį slapta gromuluoju, kol kas nerasdamas būdo nei priemonių iškelti dienos šviesos? Sugretinimą sudaro trys dėmenys:

1) įvardis *aš*, ide. prokalbėje rekonstruojamas lytimi **eg'h-men-* (spėjant antrojo dėmens galimą etimologinį ryšį su supletyviniais įvardžio linksniais *mano*, *man*, *mane* ir t.t. ar net su manyma, mąstymą žymintčia šaknimi **men-*);

2) daiktavardis *akmuo*, sudarytas iš šaknies *ak-* ir priesagos *-men-* (*ak-men-s*, *ak-men-iui*... dgs. *ak-men-ys* ir t.t.), ir jo sateminis „dvynys“ *ašmuo* (*aš-men-s*, *aš-men-iui*... dgs. *aš-men-ys* ir t.t.), ide. prokalbėje sueinantys į vieną bendrą prolytę **ak'-men-* (plg. įvardį ide. **eg'h-men-* „aš“, supletyvines jo lytis *aš-man* ir daiktavardžius *aš-men-*, *ak-men-*);

3) šaknis *men-* įvairiais balsių kaitos laipsniais: (*at*) *miñti*, (*at*) *menu*, *manyti* ir t.t., ypač daiktavardyje *at-min-t-is* ar juolab *at-men-à* „atminimas, prisiminimas; atmintis“, *at-men-ė* „atmintis“ ir pan. (LKŽ I, 401) – greta *ak-men-s* (juolab atsižvelgiant į būdingą minkštų *t'* ir *k'*

maišymą pietvakarinėse baltų tarmėse, pradedant senovės prūsais ir baigiant šiuolaikiniais dzūkais) ir tai, jog būtent iš *ak-men-s* nuo seno daromi patvariausi pa-*min*-klai kam nors *at-min-ti*...

Apie visa tai įvairiais atžvilgiais žr. p. 94–98, 103–107, 122, 131, 134.

Dar galima paminėti žodžio *ak-muo* šaknies dalinį sąskambį su veiksmažodžio *aug-ti* šaknimi (p. 111), ypač turint omeny žinomą tautosakos vaizdinį apie augančius akmenis.

Kas be ko, nelieka nuošaly ir Gedos *per* didelį *kūną* turintis *per-kūnas*, ir *tuviai* (Tuvos Altajuje gyvenojai), kurie, patekę į *lietu*, virsta *lie-tuviais* (p. 37), ir daugybė kitų poetinės lingvistikos pavyzdžių, kurių čia neįmanoma ir nėra reikalo vardyti.

Knyga parašyta profesionalaus kalbininko, aukščiau-sio lygio filologo, todėl jos vertą skaitytoją ragina veikiau mokytis nei kabinėtis. Todėl net ir prisidengiant recenzijos žanru, savaime nuteikiančiu pastebėti šapą artimo aky, tokių šapų man pavyko aptikti vos vieną kitą.

Pirmiausia, kas užkliuvo ir kliuvo per visą knygą, tai joje cituojamų poezijos leidinių santrumpos. Jos pateiktos abecėliniu sąrašu p. 9–10, bet sudarytos itin nepatogiai: vien iš leidinio pavadinimo žodžių pirmųjų raidžių (abreviatūros), neįtraukiant autoriaus pavardės ar bent pirmųjų jos raidžių, todėl 1) tame santrumpų sąrašė itin sunku supaisyti, kiek kokio poeto kokių knygų aptariama (to pat poeto knygos išsibarstę po visą sąrašą), o 2) ypač sunku tas santrumpas įsiminti ir skaitant susieti su konkrečiu poetu. Pavyzdžiui, ABD = Braziūnas, Vladas. *Ant balto dugno*. Vilnius: LRS leidykla, 1999. Betgi daug aiškiau ir skaitytojui patogiau būtų trumpinti BrzABD, bent jau BABD, ar tiesiog, kaip įprasta mokslo darbuose, Braziūnas 1999.

P. 56 minimas V. Toporovo straipsnis apie šiaurės Rusijos tautosakoje žinomą kvaziistorinį, esmiškai mitologinį „lietuvas“ įvaizdį. Dėl to gerbiamą Skirmantą Valentą tik norisi paakinti kartkartėmis perversti *Liaudies kultūrą*, kur tasai Toporovo straipsnis jau skelbtas lietuviškai.² (–

P. 84–85 kalbama apie spalvinę senosios Rusios dalijimą į Baltąją Rusiją, Raudonąją Rusiją ir Juodąją Rusiją ir su juo siejamas, iš jo tiesiog kildinamas šiuolaikinis Baltarusijos pavadinimas. Iš tikrųjų klausimas daug keblusnis, mat ne visi minėti spalviniai atitinkamų Rusios dalių pavadinimai istoriškai buvo siejami su viena ir ta pačia geografine vieta, antai Baltąja Rusia vadintas ir paribys su Karelija, ir atskiros šiuolaikinės Ukrainos sritys, ir Pskovo sritis, ir visa istorinė Maskvos valstybė, ir t.t. O su

2. TOPOROVAS, Vladimiras. Rusijos *lietuva*: mitas ir realybė. Iš: *Liaudies kultūra*, 2004, Nr. 5, p. 57–67.

šiuolaikine Baltarusija šį terminą grynai politiniais tikslais susiejo LDK okupavusi Rusijos imperija, siekdama pravoslaviškas rusėnakalbes žemes ideologiškai atskirti nuo Lietuvos ir prisiskirti sau. Apie tai irgi, beje, rašyta *Liaudies kultūroje*.³

P. 109 (išnašoje 145) užtinkame tokį štai sakinį: „Plg. visose germanų kalbose aptinkamą žodį *Stein* ‘akmuo’, siejamą su gr. *σῶμα* ‘kūnas’ (Hoops J., Hrsg., *Reallexikon der germanischen Altertumskunde*, Bd., 29, Berlin–New York: Walter de Gruyter, 2005, 554), ir šio žodžio gretinimą su rus. *стона́ть* ‘dejuoti’“. Nurodytojo šaltinio aš, nematęs, įvertinti negaliu, bet joks man žinomas germanų nei graikų kalbų etimologijos žodynas tokios sąsajos nemini, juoba vok. *Stein* sąsajos su ru. *стона́ть*, kurią išvis gal reikia suprasti kaip poetinę (tuomet sąskambiui labiau tiktų ang. *stone* „akmuo“), nors iš sakinio tai ne visai aišku... Čia, matyt, kažkoks nesusipratimas, kurį autorius, be abejo, kaip nors paprastai paaiškintų, bet etimologijoms alkaną nepatyrusį skaitytoją jis gali suvedžioti.

Iš esmės tai ir visos pastabos, o tiek jų beveik 300 p. knygai – pavydėtina nedaug! Dar nebent viena kita būtų skirta nebe autoriui, o redaktoriui ar korektoriui (ar tokia profesija pas mus išvis bėra?). Pavyzdžiui, p. 60 turi būti ne „skiemėninis *l̄*“, bet „skiemėninis *l̄̇*“; ne „skiemėninis *l̄*“, bet „skiemėninis *l̄̇*“; ne „skr. *v̄kah*“, o „skr. *v̄kaḣ*“ ir t.t.

Paskutinė pastaba irgi skirta ne autoriui, o santraukos vertėjui į anglų kalbą. Jis rašo: „The first part of the book interprets two crystals in modern Lithuanian poetry. The first crystal is *ice*, it creates the world named *Lithuania*. Ice as the result of the creation of the world in poetry phonetically is compared with the words of various languages reflecting the name of Lithuania: *l̄ēd- / leit- / liet- / lit-*“. Akivaizdu, jog turi būti: „The first crystal is *ledas* ‘ice’, it creates the world named *Lietuva* ‘Lithuania’. *Ledas* ‘ice’... reflecting the name of Lithuania: *l̄ēd- / leit- / liet- / lit-*“ ir t.t. (p. 204–205). Toliau vėl: „Traditional association of *Lithuania* and *rain* is not as popular as it could seem...“ (p. 205). Akivaizdu, jog turi būti: „Traditional association of *Lietuva* ‘Lithuania’ and *lietus* ‘rain’ is not as popular as it could seem...“. Ir taip toliau ištisai. Kad ir kaip dorai mokėtų kalbą, vertėjas negali būti geras, jei nesupranta verčiamo teksto. O čia juk kalbama ne apie ledą, lietų ir Lietuvą, bet apie žodžius *ledas*, *lietus* ir *Lietuva*! Nesuvokiant šio esminio skirtumo, neišeina nė žingsnio žengti. O blogiausia, kad šis S. Valento santraukos vertimas nėra išimtis, ir tekstų, vienaip ar kitaip nagrinėjančių kalbą, dabartinis tūlas vertėjas yra beveik neįgalus išversti. Dėl to šis priekaištas nuo vertėjo asmens nejučia nukrypsta į šiuolaikinės filologų rengimo įstaigas...

3. DZERMANTAS, Aliaksejus. Kaip galima būti lietuviu Baltarusijoje? Iš: *Liaudies kultūra*, 2011, Nr. 3, p. 46.

Minėtoje recenzijoje ankstesnei, antrajai S. Valento knygai *Mė(lynojo)nulio lingvistika*, pavadintoje *Mė(lynas)nulis ir dangaus kiaulių paslaptis*, jau turėjau progą (p. 60) atskleisti vieną lietuvių poezijos „paslaptį“ – latviško žodžio *debesscūka* „dangaus, dangiškoji kiaušė“ Vlodo Braziūno eilėraštyje „Karvelių paštas“ kilmę. Dabar atskleisiu dar vieną.

S. Valentas, pateikdamas Aido Marčėno eilėraščių „Džimui“, rašo (p. 199):

„Vardo aidas Marčėnui toks svarbus, kad poetas jį yra linkęs matyti ir aprašyti netgi ten, kur aido apskritai negali būti. Minimų trijų rašytojų pavardės negali aidėti – jos turi sudėtingus priebalsių junginius, aidą nebent sukelia pats tos pačios šaknies žodžių kartojimas *šiaurėj / šiaurės*:

Džimui

*arkliai, Lielupe
geriantys, ryški šiaurėj
šiaurės pašvaistė,*

*miglos, tolimas aidas –
celan, trakl, bobrowski.“*

Slaptas „aidas“ čia vis dėlto yra. Mat mūsų bendro artimo klasės draugo *Rimo*, kurį tarpusavyje vadinome *Džimu*, pavardė yra *Babrauskas* – lenkiškai tariant, tas pats *Bobrowski*.

Šiaip jau aš nemanau, kad visokios tokios asmeniškios biografinės užuominos, nors jų pasitaiko jau archajiškuose religiniuose tekstuose kaip „Rigveda“, savaime sudaro poezijos vertę. Nebent „pašvęstiesiems“ suteikia dingstį šyptelėti. Na, ir man, pristatant knygas apie daug platesnį ir gilesnį poetinės kalbos reiškinių, – atskleisti dar vieną kitą jos „paslaptį“.

PUBLICATIONS

The Secrets of Poetic Language

Dainius RAZAUSKAS

The book by Skirmantas Valentas, *Kalbos stigmatos poezijoje: (prō)nōmen* (“The Stigmas of Language in Poetry: (prō)nōmen”), 2012, is presented in this review. It is the third book on “poetic language” by the author. This time he concentrates on the verses of four contemporary Lithuanian poets, revealing the same traits of an unconventional, special attitude to language, which is well testified in religious texts of archaic mytho-poetic traditions.